

Miroslav Vujović

*Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*
mvujovic@f.bg.ac.rs

Jasna Vuković

*Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*
jvukovic@f.bg.ac.rs

Yours ever... ili ko je bila Ketrin Braun? Istraživanja praistorijske Vinče i britanski uticaji za vreme i posle I svetskog rata*

Apstrakt: Rad je posvećen sagledavanju britanskih uticaja na arheološka istraživanja praistorijske Vinče kroz kaleidoskop istorijskih činjenica i do nedavno zanemarene arhivske građe i lične korespondencije Miloja Vasića sa Dž. L. Majresom, arheologom i obaveštajcem, kao i enigmatičnim bračnim parom Braun – Ketrin i Alekom, koji su, svako na svoj način, doprineli afirmaciji Vinče. Autori ukazuju na manje poznate činjenice, a posebno one u vezi s učešćem, potencijalnim motivima i ulogama ovih ličnosti u I svetskom ratu i međuratnim godinama.

Ključne reči: Vinča, Miloje Vasić, Džon Linton Majres, Alek Braun, Ketrin Braun, Britanija

Kad god se govori o Miloju Vasiću i njegovim istraživanjima u Vinči, u mnogobrojnim radovima, prigodnim publikacijama i katalozima se gotovo uvek mogu naći istovetni (najčešće veoma šturi) podaci, koji se već decenijama iznova ponavljaju (Garašanin 1984; Nikolić i Vuković 2008; Lazić 2014). Centralno mesto svakako ima ser Čarls Hajd, čijim sredstvima su finansirana istraživanja 1929–1932, ali su tu i Džon Linton Majres, koji se uglavnom pominje kao osoba

* Ovaj članak je rezultat rada na projektima, br. 177012 i 177007 koje finansira Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Veliku zahvalnost dugujemo Milici Tapavički-Ilić, koja nam je omogućila uvid u porodičnu arhivu.

po kojoj je nazvan Majres-pitos, a zatim i neki drugi britanski podanici, koji su na ovaj ili onaj način imali udela u Vasićevim istraživanjima. Među njima se posebno ističe bračni par Braun – Alek i Ketrin. O svima njima bilo je reči u publikacijama posvećenim određenim jubilejima ili istoriji Odeljenja za arheologiju i Arheološke zbirke. Danas, kad smo na korak od 110. godišnjice od početka istraživanja postavlja se pitanje koliko zaista znamo o svima njima – njihovoj ulozi i motivima. Zbog toga je istraživanja u Vinči potrebno sagledati u širem kontekstu političkih odnosa i ratnih događaja koji su imali posledice na opšte prilike u međuratnoj Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji.

Uprkos činjenici da je školovan pod okriljem nemačke arheološke škole, gde je i objavljivao neke od svojih prvih radova, sa jakim profesionalnim i ličnim vezama u Nemačkoj, Miloje Vasić na samom početku ne traži podršku u ovim krugovima. Štaviše, često se zaboravlja da je posle početnih iskopavanja u Vinči on svoj prvi rad u inostranstvu zapravo objavio u Velikoj Britaniji – u *Godišnjaku Britanske škole u Atini* (Vassits 1908). U predgovoru prve knjige svoje *Preistoriske Vinče*, Vasić u vezi s rezultatima prvih iskopavanja piše: „Rezultati tog rada *objavljeni su, po želji stručnjaka* koji su poznavali arheološki materijal iz Vinče, u British School Annual No XIV...” (Vasić 1932, VII, naglasili M. V. i J. V). Nije sasvim jasno kojom prilikom, kada i na koji način je Vasić prvi put stupio u bliži kontakt s britanskim arheolozima, ali je njega verovatno bilo. Zanimljivo je da se u ovom broju *Godišnjaka*, posvećenom isključivo rezultatima istraživanja britanskih arheologa na tlu kontinentalne Grčke i egejskih ostrva (Beotija, Lakonija, Krit), Vasićev članak o Vinči jasno izdvaja, ako ne po sadržaju (up. Palavestra 2012), onda svakako po geografskom položaju nalazišta. Između ostalog, pažljivi čitalac ovog rada može uočiti da je Vasiću već bio poznat rad arheologa Dž. L. Majresa, tadašnjeg profesora antičke geografije na Univerzitetu u Liverpulu. Tek posle objavljivanja ovog rada, Vasić svoje rezultate publikuje i u Nemačkoj (Vassits 1910).

Od početka svojih istraživanja 1908. godine, Miloje Vasić se neprestano i iznova suočavao s problemom finansiranja svog rada u Vinči. To se delimično može objasniti nedovoljnim budžetskim sredstvima predviđenim za arheološka iskopavanja, ali i većim obimom radova nego što je to uobičajeno (Nikolić i Vuković 2008, 68–70). Između ostalog i zbog toga on ostvaruje kontakt s ruskim akademikom Fjodorom Uspenskim, osnivačem i direktorom Ruskog arheološkog instituta u Konstantinopolju, a sredstva dobijena od Instituta utrošena su na iskopavanja 1911–1913. godine (Vasić 1932, VIII–IX; Nikolić i Vuković 2008, 46–48). Zapravo, dvojica naučnika napravila su sporazum za ostvarenje mnogo ambicioznijeg plana: saradnja Srbije, Rusije, Turske i Bugarske u arheološkim istraživanjima Balkana. Organizovana je konferencija u Konstantinopolju, ali zbog već uzavrele političke situacije, koja je vodila Balkanskim ratovima, završena je bez uspeha. Iako je sekretarijat Instituta ustanovljen u Beogradu, s Vasićem kao

direktorom, ova saradnja neće potrajati. S početkom I svetskog rata i kasnijim izbijanjem Oktobarske revolucije, Institut je obustavio svoje aktivnosti, a potom i ugašen, da bi se Uspenski vratio u Sankt Petersburg. Time je dalja saradnja s Rusijom potpuno onemogućena. Početak I svetskog rata u potpunosti je izmenio pravac daljih istraživanja.

Miloje Vasić u I svetskom ratu

Podatak da je vest o mobilizaciji Vasića zatekla upravo na putu za Vinču, zbog čega je morao da se vrati u Beograd već je dobro poznat (Vasić 1932, IX; Nikolić i Vuković 2008, 50). Ono o čemu se, međutim, mnogo manje zna (s obzirom na to da su iskopavanja bila obustavljena) jesu Vasićeve kretanja tokom rata koja se u određenoj meri mogu rekonstruisati na osnovu raznovrsne arhivske građe.¹

Uporedo sa opštom mobilizacijom, u drugoj polovini jula 1914. započeto je i izmeštanje najvažnijih državnih institucija iz Beograda za koji se osnovano predviđalo da će biti prvi izložen žestokim napadima neprijatelja. Dok je Glavni štab Vrhovne komande preseljen u Kragujevac, a kralj otputovao u Topolu, sedište srpske vlade i drugih važnih nacionalnih institucija uključujući Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova i muzeje, iseljeni su u Niš (Bojić 2007, 84). Uprkos nastojanjima Miloja Vasića da od nadležnog Ministarstva dobije konkretna uputstva i naredbe u vezi sa zbrinjavanjem muzejskih zbirki uoči prvih ratnih operacija u leto 1914. godine, osoblje Narodnog muzeja nije blagovremeno angažovano na izmeštanju muzejskog inventara, koji je bio izložen razornom dejstvu austrougarske artiljerije.² Tek 1915. godine ono što je moglo biti spaseno iz ruševina spakovano je, transportovano i uskladišteno u Nišu i Skoplju,³ a privremena kancelarija Narodnog muzeja uspostavljena je u sreskoj kancelariji u Aleksincu.⁴ Ubrzo posle početnih uspeha srpske vojske i oslobođenja Beograda u decembru 1914. godine, Miloje Vasić pozvan je na vojnu dužnost koju obavlja u Mladenovcu (Trgovčević 1986, 25), Nišu i Topoli.⁵ Od marta 1915. godine

¹ Vujović i Vuković, u pripremi.

² Koncept izveštaja M. Vasića Ministru prosvete o stanju Muzeja i zbirki posle bombardovanja 1914. godine (Arhiv SAN 13560-III-2).

³ Kutije sa raznorodnim inventarom Narodnog muzeja u Beogradu bile su smeštene u Zelenoj gimnaziji u Nišu i Elen-Kapan džamiji u Skoplju (pismo Ante Mudrovčića ministru prosvete od 1. maja 1915. godine – AS Mps f.4, k. 126/915). Takođe v. i: Popović i Jevremović (1994).

⁴ Pismo Miloja Vasića Ministru prosvete od 13. aprila 1915. godine (AS MPs f.3 k.53/915).

⁵ Uprkos izvesnim naznakama da su u Balkanskim ratovima i na početku rata 1914. godine pojedini državni činovnici zbog obavljanja specifičnih poslova, pa i na

Vasić je najpre postavljen za cenzora pri glavnoj vojnoj cenzuri u Nišu, a mesec dana kasnije je, međutim, postavljen na novu dužnost magacionera glavne vojne stanice gde kaže da rukuje „magacinom drva, petroleuma i kreča”.⁶

Zanimljivo je da sredinom septembra iste godine ministar prosvete upućuje ađutantu Nj. V. Kralja, pukovniku Kneževiću, depešu u Topolu u kojoj se navodi „da je potrebno da G. Vasić, čuvar Narodnog muzeja dođe prvim vozom u Niš na nekoliko dana radi važnog i hitnog posla”.⁷ Po ovom zahtevu Vasić od Ministarstva vojnog dobija specijalno odobrenje za sebe „i jednog muzejskog poslužitelja” da mogu „hitnim i neodložnim poslom putovati svima vozovima”. Zasad možemo samo nagađati o kom se to misterioznom hitnom i važnom poslu radi⁸, ali iz prepiske u vezi s njim saznajemo i da zbog tog državnog posla Vasić neće moći da prisustvuje sastanku Ambulantne Superrevizione Komisije.⁹

Nepunih mesec dana nakon ovoga započinje velika nemačko-austroougarska a potom i bugarska ofanziva na Srbiju koja će se okončati povlačenjem srpske vojske prema jugu. Inventar muzeja sukcesivno je izmeštan prema Skoplju i Kosovskoj Mitrovici gde je konačno zarobljen i vraćen u Beograd (Vasić 1932, IX). Zajedno s vojskom, srpskom vladom i Kraljem, Vasić je pešice prešao Albaniju (Trgovčević 1986, 79), a potom najverovatnije evakuisan savezničkim brodovima sa ostalim izbeglicama. Kao i veći broj viđenijih srpskih intelektualaca koji su se našli u emigraciji, Vasić se aktivno uključuje u propagandni rad na afirmaciji ratnih ciljeva i nacionalnih interesa buduće zajedničke države Južnih Slovena, koji su proklamovani Niškom deklaracijom (Bojić 2007, 90, nap. 146). U pismu potpisanom u Rimu zajedno sa Tihomirom Đorđevićem i Jovanom Tomićem, on upućuje srpskoj Vladi prvi konkretan predlog o načinu na koji bi se „srpska inteligencija najbolje i najvećma mogla odužiti svojoj otadžbini” (Trgovčević 1986, 94), i to pokretanjem listova u Francuskoj, Engleskoj i Rusiji, koji „imaju da ističu i brane srpske interese i da propagi-

zbrinjavanju nacionalnog muzejskog blaga te dužnosti bili oslobođeni, 1915. godine ova situacije se u potpunosti menja (pismo Miloja Vasića Ministru prosvete od 13. aprila 1915. godine: AS MPs f.3 53/915), vrlo verovatno zbog velikih gubitaka u ljudstvu u ratnim operacijama prethodne godine, a svakako i zbog epidemije tifusa.

⁶ Pismo Miloja Vasića ministru prosvete od 13. aprila 1915. godine (AS MPs f. 3, k. 53/915).

⁷ Pismo Ministra prosvete ađutantu Nj. K. V., pukovniku Kneževiću od 13. septembra 1915. godine (AS MPs f. 3, k. 53/915).

⁸ Vujović i Vuković, u pripremi.

⁹ O učešću i konkretnoj ulozi Miloja Vasića u radu ove komisije koja je pre svega medicinske prirode, osim ovog navoda, nema konkretnijih podataka. U kontekstu epidemije tifusa u Srbiji i britanske sanitetske pomoći možda se može naslutiti prvi direktniji kontakt Vasića sa britanskim medicinskim osobljem kojem je, navodno, pripadala i Ketrin Braun (v. dalje tekst o Ketrin Braun).

raju ostvarenje nacionalnih ideala obuhvatajući sva jugoslovenska plemena i oblasti".¹⁰ Početkom 1916. godine Vasić je u Parizu (Trgovčević 1986, 92), gde je kao jedan od autora uključen u izradu priloga za nikada objavljenu jugoslovensku enciklopediju pod uredništvom Jovana M. Jovanovića – Pižona, tadašnjeg srpskog poslanika u Londonu.¹¹ Vasićev doprinos su bili tekstovi o umetnosti u Dalmaciji i kulturno-političkim vezama između Srbije i Dalmacije, kao i umetničke izložbe južnoslovenskih umetnika, s posebnim akcentom na rad Ivana Meštrovića (Trgovčević 1982/1983, 520, nap. 47). Neki od ovih radova postaće osnova za kasnija značajna nacionalna izdanja – Cvijićevo *Balkansko poluostrvo, Jugoslovensku književnost* Pavla Popovića (prvi put štampana 1918. godine u Kembridžu), ali i Vasićevu buduću knjigu o arhitekturi u Dalmaciji (Vasić 1922). U svom idejnom početku, ova enciklopedija je zamišljena već 1914. godine, nakon početnih pobeda srpske vojske. U ubeđenju da rat neće potrajati, J. Jovanović predlaže pisanje brošure namenjene pre svega britanskoj i italijanskoj javnosti u kojoj će se, na pretpostavljenoj mirovnoj konferenciji, istaći ratni ciljevi i naučno obrazložiti argumenti za ujedinjenje južnih Slovena (Trgovčević 1986, 29). Rad na njoj je prekinut sledećih godina zbog okupacije Srbije, ali početkom 1917. godine u krugu srpskog poslanstva u Londonu ova inicijativa je ponovo zaživela. Otprilike u isto vreme, pod vođstvom Aleksandra Belića, u Parizu je pokrenut sličan projekat, kreditiran od strane srpske vlade, pod nazivom *Kratka jugoslovenska enciklopedija* (Trgovčević 1982/1983, 514). Miloje Vasić, iako najpre uključen samo u rad londonske redakcije, izgleda je, kao i većina ostalih naučnika koji su u to vreme boravili u Parizu, bio angažovan na oba projekta (Trgovčević 1986, 100). Krajem 1918. godine Miloje Vasić je pozvan nazad u Srbiju, kako bi kao član tima eksperata okupljenih u Komisiji za uviđaj povreda Haške konvencije prikupljao dokazni materijal u oblastima koje su se nalazile u bugarskoj okupacionoj zoni (Trgovčević 1986, 289). Na povratku u Srbiju on se u Atini sastaje s Dž. L. Majresom. Po svoj prilici, to je bio njihov prvi susret, iako su nesumnjivo i ranije saradivali prilikom publikovanja Vasićevog rada u *Godišnjaku Britanske škole u Atini*. Prema Vasićevim rečima, taj susret je inicirao sam Majres: „Navešću, pored ostalog, još i to da me je, u Atini, u 1918 godini, pri mom povratku u oslobođenu Otadžbinu, G. Majers naročito tražio (naglasili M. V. i J. V.) i da smo, sastavši se još tada najozbiljnije pretresali pitanje o mogućnosti zajedničkog, srpsko-engleskog, naučnog rada na

¹⁰ Između ostalog, Miloje Vasić piše za ženevski list *La Serbie*, bilten Srpskog novinarskog biroa, koji je u vidu propagandnog materijala upućivan stranim redakcijama, zvaničnicima i savezničkim kancelarijama. Uz Vasića, za taj bilten pisali su i neki od viđenijih javnih ličnosti i intelektualaca poput Jovana Cvijića, Jovana Tomića, Pavla Popovića i Tihomira Đorđevića (Bojić 2007, 457).

¹¹ O karakteru ove enciklopedije v.: Trgovčević (1982/1983, 1986).

preistoriji Balkanskog Poluostrva...”¹² Na ovaj susret Majres je nekoliko puta podsetio Vasića u kasnijim pismima.¹³

Crnobradi Majres od Egeje¹⁴

Džon Linton Majres (John Lynton Myres) bio je profesor klasične arheologije i antičke istorije i geografije na univerzitetima u Oksfordu i Liverpulu, osnivač i urednik časopisa *Man*, generalni sekretar Britanske asocijacije za unapređenje nauka, predsednik mnogobrojnih udruženja i Instituta i direktor Britanske škole u Atini (1934–1947) (Fleure 1949). Još od kraja XIX veka putovao je i istraživao po Mediteranu, pre svega na Kipru, ali i drugde u Grčkoj, kao i u Anadoliji. U toku I svetskog rata je zbog svog izuzetnog poznavanja geografije, naroda i lokalnih običaja radio za obaveštajnu službu britanske mornarice. Između 1916. i 1919. bio je oficir (lieut.-commander) dobrovoljačke rezerve Kraljevske mornarice (Royal Navy Volunteer Reserve), prvo u Mornaričkoj obaveštajnoj službi, a zatim u Vojnoj kontroli (Military Control Office) u Atini. Komandovao je manjim motornim brodovima čiji je zadatak bio obaveštajno izviđanje, i prikupljanje (otimanje) hrane, prvenstveno stoke za snabdevanje mornarice. Nakon povlačenja britanske flote iz Dardanela, počev od marta i zaključno sa oktobrom 1916. godine po zamisli kontraadmirala Džona de Robeka (John de Robeck) komandanta istočnomediteranske eskadre, doneta je odluka o organizovanoj pomorskoj blokadi Egeje i maloazijskih obala sa ciljem da se predupredi izviđanje, prodor neprijateljske flote, a posebno podmornica, kao i oteža snabdevanje protivničkih trupa. U skladu s tim, pojedinim britanskim pomorskim oficirima poveravana je komanda nad manjim motornim plovilima koji su u sadejstvu s većim ratnim brodovima tragali za osmanskom obalskom artiljerijom, skladištima i podmorničkim bazama duž anadolske obale i egejskih ostva. U značajnom obimu ovi napadi uključivali su i otimanje stoke koja je, pored logističkih potreba britanske mornarice, služila i za održavanje i finansiranje budućih akcija. Majres, koji je od ranije dobro poznao lokalne jezike, običaje i geografiju, postavljen je na čelo Prve samostalne eskadre (1st Detached Squadron).¹⁵ Mimo svih očekivanja, ovaj četrdesetogodišnji oksfordski

¹² Pismo Vasića Ministru prosvete iz 1930, u kome predlaže Majresa, Braunove i Hartlija za odlikovanja (AJ MP f. 66-122-395).

¹³ Pismo Majresa Vasiću od 16. februara 1930. godine (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić).

¹⁴ Pod ovim nadimkom Majresa pominje u jednom od počasnih predavanja njegov sin Džon (Myres 1980).

¹⁵ Pre toga, krajem 1915. godine on je već bio angažovan na prikupljanju obaveštajnih informacija na grčkim ostrvima i maloazijskoj obali radeći pod maskom Potporne

profesor pokazao se kao izuzetno preduzimljiv i energičan komandant u uslovi-
ma koji su zahtevali ne samo hrabrost, već i dobre organizatorske sposobnosti
i česte improvizacije. Kako Britanci nisu imali na raspolaganju dovoljno sop-
stvenih snaga, organizovali su, naoružavali i obučavali neregularne odrede sa-
stavljene od lokalnih ostrvskih Grka ili anadolskih izbeglica koji su pod meseč-
nim ugovorom, za platu i ideo u plenu rado učestvovali u ovim aktivnostima.¹⁶
Ovakav način ratovanja a posebno angažovanje neregularnih trupa bio je povod
brojnih kontroverzi u britanskom admiralitetu, ali i zvaničnih diplomatskih pri-
govora, kako od strane Turske tako i tada još uvek neutralne Grčke.¹⁷ Konačno
je krajem oktobra 1916. godine čitava ova akcija, u kojoj je Majres pokazao
zavidan entuzijazam i dao neočekivano značajan doprinos, obustavljena. Nepo-
sredno posle rata po Oksfordu su kolale priče o Crnobradom Majresu i njegovim
špijunskim avanturama (MacKenzie 1931, 171–173, 249–250; 1940, 136). Oni
koji su dobro poznavali Majresa i njegove akcije u Sredozemlju smatrali su da
su ove priče samo bleđa senka onoga što se zaista dešavalo (D.H.G. 1954, 182).
Mnogo godina kasnije, u jednom nostalgичnom sećanju na ratne dane, Majres je
slikovito opisao jednu od svojih uobičajenih avantura – kako uploviti u luku pod
neprijateljskom vatrom (D.H.G. 1954, 182).

Od 1915. do 1917. godine Majres zapravo radi u sastavu organizacije na čelu
s Komptonom Mekenzijem (Compton MacKenzie), koji je sa ostrva Sirosa ru-
kovodio razgranatom mrežom obaveštajnih aktivnosti u Egeji. Kada je Meken-
zi opozvan, komandant Majres, kao osoba bliska vladi Elefterosa Venizelosa,
ostaje u Atini i radi na kontraobaveštajnim poslovima (Džefri 2013, 112–114).
U tom periodu je radio u okviru kancelarije PCO (Passport Control Office) u
Britanskoj školi u Atini, koja je, do leta 1917. godine imala oko 200.000 imena
na personalnim karticama. U okviru te kancelarije bio je na izvoru informacija
o kretanju stranaca po Egeji, a naročito kroz Atinu. Podatak da će Vasić proći
kroz Atinu, ukoliko nije bilo nekog prethodnog dogovora, svakako mu je morao
biti poznat. Ratno iskustvo i odlično poznavanje geografije istočnog Mediterana
biće odlična preporuka za Majresa u pisanju priručnika za britansku mornaricu
i vojsku (*British Naval Intelligence Division Handbook Series*), koje su uglav-

kancelarije za britanske izbeglice (British Refugee Relief Office) (Myres 1980, 14–
16). Na čelu ove kancelarije nalazio se arheolog Alan Vejs (Alan Wace), inače direktor
Britanske škole u Atini, koji je takođe u tajnosti radio na obaveštajnim zadacima, a
pre svega na kontroli kretanja stranaca između Egipta i Grčke kao potencijalnih
neprijateljskih špijuna (Clogg 2009, 168).

¹⁶ Oni su bili posebno novčano nagrađivani za svaki uništen top, zarobljenu pušku
ili neprijateljskog vojnika, ali i adekvatno kažnjavani za gubitak sopstvene opreme ili
rasipanje municije (šenlučenje se sprečavalo time što je svako plaćao svoju municiju)
(Myres 1980, 20, Appendices 3, 6).

¹⁷ Halpern 2015, 291–293.

nom pisali najpoznatiji naučnici iz Kembridža i Oksforda za potrebe britanskih oružanih snaga tokom II svetskog rata (Clout and Gosme 2003, 160).

I pored toga što nam nisu poznati detalji razgovora između Vasića i Majresa tokom njihovog susreta u Atini, u narednim godinama će ovaj kontakt Vasiću i njegovom istraživanju u Vinči biti od velike važnosti. Posebnu teškoću u proceni prave prirode njihovog odnosa predstavlja činjenica da u Vasićevoj zaostavštini ne postoje pisma iz perioda pre 1930. godine. U pismu Vasiću od 16. februara 1930. godine, kao odgovor na pismo od 11. decembra, Majres ga podseća na sastanak u Atini i poziva da dođe u Englesku povodom sastanka Britanskog društva za unapređenje nauka (British Association for Advancement of Science), što će Vasić i uraditi (Nikolić i Vuković 2008, 62–63). Majres napominje u istom pismu da se za Vasićeva otkrića u Vinči 1930. godine zainteresovao i Stenli Kason (Stanley Casson), britanski arheolog (i obaveštajac) koji je istraživao u grčkoj Makedoniji.¹⁸ U sačuvanoj prepisci se vidi da su Majres i Vasić bili u kontaktu sve do 1952. godine, a sadržaj tih pisama pokazuje da se, između ostalog, radilo i o pokušaju da se Vasićeva knjiga o Vinči štampa i u Velikoj Britaniji na engleskom, a bila bi finansirana sredstvima koja je za ovu svrhu zaveštao Čarls Hajd.¹⁹ Prema sačuvanoj prepisci, o tome su Majres i Vasić, pregovarali još od 1937. godine, ako ne i ranije. To se može zaključiti na osnovu dopisa Ministru prosvete iz 1936. godine povodom štampanja IV toma *Preistoriske Vinče*²⁰ u kojem on obrazlaže neophodnost da se taj posao okonča. Ovde on takođe ukazuje:

„(...) i na potrebu što tešnje saradnje na svima poljima između naše Države i Engleske, što će se, jednim delom, postići i ovim radom. Ja sam skoro već gotov s izradom teksta za englesko izdanje moga dela, koje će izdati Sir Charles Hyde, Bt. da bi se to što pre ostvarilo, potrebno je da bude završeno delo na našem jeziku, kako bi se mogla upotrebiti za to potrebna klišeja našeg izdanja.”

¹⁸ I Kason je bio povezan sa Britanskom školom u Atini – od 1919. bio je zamenik direktora. Pošto je tokom 1915. godine ranjen u Flandriji, poslat je na Solunski front, gde je radio na obaveštajnom odeljenju (Myres 1945). U II svetskom ratu bio je potpukovnik u Obaveštajnoj službi, gde je bio oficir za vezu, a poginuo je u avionskoj nesreći krajem 1944. godine.

¹⁹ Ističući razloge za neophodnost štampanja *Preistoriske Vinče* IV, Vasić naglašava da jedan od njih: „(...) potiče iz saradnje naših i engleskih arheologa, na čiju je inicijativu mecen našeg Universiteta, Sir Charles Hyde, Bt., stavio do sada na raspoloženje sumu od preko 360.000 dinara za iskopavanje u Vinči u godinama 1929–1934. U aranžmanu između Sir Charles Hyde, Bt. i našeg Universiteta, odobrenom od strane Gospodina Ministra Prosvete, inicirano je što brže publikovanje nađenih objekata.” (AJ MP 33-43-936.). Preveden engleski tekst i njegova redigovana verzija čuvaju se u Arhivu SANU (13565/3).

²⁰ AJ MP 33-43-936.

U pismu od 11. septembra 1937. godine Majres napominjući da će proći kroz Beograd izražava nadu da će se videti s Vasićem i gospodom Braun iz britanskog poslanstva, kako bi prodiskutovali o predlogu britanske verzije knjige o Vinči, koju je s g. Ralfom Redfordom pregledao toga leta. U pismu od 21. septembra on zahvaljuje Vasiću na izuzetnoj poseti Beogradu i prilici da pogleda nalaze iz Vinče, kao i da poseti rudnik cinabarita i divi se pogledu s Avale (Sl. 1, 2).²¹ U pismu od 3. aprila 1949. godine saznajemo da je preko gospođe Braun ugovoreno da se preko Britanskog poslanstva u Beogradu putem diplomatske pošte pošalje engleski prevod *Preistoriske Vinče*. Iako je engleski prevod bio gotov, problem u sprovođenju ovog plana predstavljale su ilustracije, jer su fotografije, odnosno ploče, većim delom stradale u ratu. Osim planova o publikovanju knjige, u toj prepisci Majres izražava sumnje u Vasićevu interpretaciju Vinče i njeno povezivanje s arhajskom Grčkom, što ga, međutim, ne sprečava da s velikim zanimanjem čita radove koje s Vasićem razmenjuje.

„Crveni” Braun

Alek Braun (Alec John Charles Brown) se takođe često pominje u vezi s iskopavanjima u Vinči. Rođen je 15. februara 1900. godine u Hakniju kod Londona. Bio je poznati britanski prevodilac i pisac, koga će interesovanje za slovenske jezike dovesti u Srbiju odmah posle I svetskog rata. Njegova biografija donekle odudara od života većine intelektualaca njegovog doba, pa se može reći da je on u izvesnom smislu bio kontroverzna osoba. Njegovi politički stavovi, čini se, vremenom su se menjali, od početno levo orijentisanog mladog literate i člana Komunističke partije Velike Britanije (Patterson 2013, 200) koji je čak i svojim spoljašnjim izgledom pokušavao da podseća na neke od sovjetskih velikana,²² do osobe koja je kasnije zvanično podržavala borbu pokreta generala Draže Mihailovića protiv partizana na čelu s Josipom Brozom Titom u toku II svetskog rata (Bibb 2009, 33–34). Kao jugoslovenski dopisnik Tajmsa i savetnik Odeljenja za propagandu jugoslovenske ambasade, 1943. godine objavio je knjigu *Mihailovitch and Yugoslav resistance*, a zatim i *The Treason of Mihailovitch* (1945) u izdanju istog Odeljenja (Bibb 2009, 45).

²¹ “Dear professor Vassits, How can I thank you fully for the delightful visit to Belgrade, and all the trouble you have taken to make the most of so short stay. It was indeed a memorable day, and I am most grateful for the opportunity of seeing at last your wonderful finds, and also the site of Vinca itself, and the cinnabar mine and (not least) the splendid view from mount Avala” (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić).

²² Na seriji portreta koji se čuvaju u Nacionalnoj galeriji portreta (National portrait Gallery) u Londonu iz 1932. godine, on izgledom neodoljivo podseća na Lava Trockog. <http://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw49760/Alec-Brown?LinkID=mp50178&role=sit&rNo=2>.

U pismu predloga za odlikovanje Brauna ordenom sv. Save IV reda, Vasić navodi da je on

„Negdašnji lektor engleskog jezika na našem Universitetu, a sada dopisnik engleskih listova, već priznati i poznati literat (pesnik, romanopisac) i izvrсни prevodilac naših literarnih dela (npr. Bore Stankovića 'Nečista Krv', koja će uskoro biti publikovana na engleskom, takođe je, zajedno svojom gospođom, stekao zasluge za 'Zbirku' i za druge veze sa istaknutim ličnostima u Engleskoj. G. Braun je i aktivno učestvovao pri prošlogodišnjem radu u Vinči, a to će učiniti i ove godine.”²³

Iako nije poznato kada se tačno Vasić upozna s Braunom, iz ovoga sledi da je on povremeno aktivno učestvovao u istraživanjima Vinče od 1929. do 1931. godine, kada su nastale neke od fotografija (Sl. 2) na kojima se on jasno može prepoznati (Nikolić i Vuković 2008, 63)²⁴. Osim toga, u terenskoj dokumentaciji sačuvan je termin *Braunova osnova*, za neolitsku kuću koju je on istraživao tokom iskopavanja (Nikolić i Vuković 2008, 54). Sudeći prema sačuvanoj privatnoj prepisci između Brauna i Vasića, on posle 1930. godine samo povremeno posećuje Vinču. U pismima koja šalje iz porodične kuće u Fresingfildu, Braun na više mesta s velikim žarom želi da sazna šta je novo otkriveno u Vinči od njegovog poslednjeg boravka na iskopavanjima. U vezi s Vasićevim dolaskom u Englesku na Majresov poziv 1931. godine, on nudi svoju pomoć u svemu što bi bilo potrebno, uključujući i pomoć oko organizovanja izložbe vinčanskih nalaza²⁵ (ova izložba nikada nije realizovana). U pismu Vasiću iz 1932. godine, Braun ističe da je Vinča za njega bila „jedan univerzitet života”, a došao je i do zaključka da je „arheološko ispitivanje od kapitalne važnosti, kako za upravljanje društva, tako i za proučavanje pojedinca”, a zatim i nastavlja:

„O svemu tome ću pisati u knjizi, koju nameravam da pišem ove jeseni – oko Vinče – gde ću se baviti 1. psihologijom arheologa; 2. tehnikom iskopavanja – 3. cilj arheologije – 4. korist za društvo i za pojedinca, i verujem da će se knjiga Vama dopasti. Napisaću Sir Charles u ženskom smislu. Ali mogu, unapred, da Vas uveravam, da se on ni najmanje ne ljuti...”²⁶

On tu knjigu pominje i kasnije, 1933. godine, mada i sam kaže da je rad na njoj prekinuo, čekajući tomove II i III *Preistoriske Vinče*.²⁷ Ta Braunova knjiga

²³ Pismo Vasića Ministru prosvete iz 1930, u kome predlaže Majresa, Braunove i Hartlija za odlikovanja (AJ MP f. 66-122-395).

²⁴ Na slici 16 je Alek Braun je pogrešno identifikovan kao V. Hartli.

²⁵ Pismo Brauna Vasiću od 20. januara 1931. godine (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić).

²⁶ Pismo Brauna Vasiću od 20. aprila 1932. godine (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić).

²⁷ Pismo Brauna Vasiću od 10. novembra 1933. godine (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić).

po svoj prilici nikada nije završena, ali je u određenom obliku verovatno sačuvana. Prema podacima arhive Univerziteta u Birminghamu, u Braunovoj zaostavštini nalaze se i rukopisi vezani za iskopavanja u Vinči, a među njima i tekst pod naslovom „A Solution of the Vintcha Paradox”.²⁸ Možemo samo naslućivati šta se krije pod ovim naslovom, ali je vrlo moguće da se upravo radi o nacrtu za priču o istraživanjima u Vinči, o kojem Braun piše Vasiću. Takođe, Braun na nekoliko mesta polemiše s Vasićem u vezi s njegovom interpretacijom i datovanjem nalaza iz Vinče, ukazujući na odsustvo metalnih predmeta i mogućnost veće starosti nalaza, povezujući ih sa XVIII dinastijom u Egiptu.²⁹ Da li su ove primedbe možda uticale na prekid njihovih veza ne možemo da tvrdimo sa sigurnošću, ali je poslednje pismo sačuvano u Vasićevoj zaostavštini od 10. novembra 1933. godine. Braunovo interesovanje za jugoslovenski prostor po svoj prilici traje znatno duže nego što se može zaključiti iz ove prepiske i Vasićevih zabeleški, što potvrđuju kako njegovi radovi objavljeni za jugoslovensku ambasadu, tako i kasniji prevodi jugoslovenskih autora. Svoje dobro poznavanje Jugoslavije i njenih stanovnika između ostalog je predstavio u knjizi *Yugoslav Life and Landscape* iz 1954. godine. Umro je u Splitu septembra 1962. godine od srčanog udara.³⁰

Odakle, međutim, Braun u Beogradu? Od 1917. godine on je studirao u Kembridžu gde je diplomirao, pokazavši posebno interesovanje za slovenske jezike (ruski i srpski) i književnost. U pismu koje je 23. januara 1920. godine napisano tečnim srpskim jezikom, i to na ćirilici, a upućeno srpskom Ministru prosvete i crkvenih poslova sa Sent Džons koledža u Kembridžu,³¹ on kaže da bi se prihvatio službe u novoformiranoj ujedinjenoj državi u želji da nastavi proučavanje slovenskih jezika i književnosti, a preporučuje se za mesto srednjoškolskog predavača engleskog jezika, francuske književnosti i ruskog jezika i književnosti u Zagrebu, Beogradu ili nekom drugom mestu. U komentaru profesora Dragutina Subotića, nadležnog inspektora Ministarstva prosvete pri poslanstvu u Londonu na ovu molbu Aleka Brauna, pisanom 29. januara, kaže se da je ostavio dobar utisak, a pogotovo to da je: „kao rođeni Londonac, za nepunu godinu dana savladao gotovo potpuno naš jezik govorno i pismeno”. Iste godine, 18. juna on će od Dragutina Subotića dobiti još jednu preporuku da se prijavi za položaj lektora za engleski jezik na Univerzitetu u Beogradu. U ponovljenoj molbi od 23. juna 1920. Braun predlaže da ga „izvole postaviti za nastavnika u kojoj srednjoj školi”; takođe, on traži obaveštenje o tome „kolika

²⁸ Kutije 21 i 45: <http://calmview.bham.ac.uk/GetDocument.ashx?db=Catalog&fname=MS100.pdf>.

²⁹ Pismo Brauna Vasiću od 25. oktobra 1933. godine (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić).

³⁰ *In memoriam* Aleku Braunu: Alec Brown, writer and translator, 62 – *The New York Times*, 11. septembar 1962.

³¹ AJ MP 33-133/20.

će biti moja godišnja plata i koliki dodaci za mene i *moju buduću ženu* (sada gospođica L. Nafferchaoux)” (naglasili M. V. i J. V.). Gospođica Naferšo i sama aplicira za mesto predavača u Srbiji za francuski jezik i književnost.³² U nešto kasnijoj korespondenciji s nadležnim ministarstvom u Srbiji Alek Braun, koji je do tada insistirao da bude primljen zajedno i u istom mestu postavljen sa verenicom, izjavljuje da zbog njene bolesti pristaje da preuzme njena predavanja ili da samo on bude postavljen. Odlukom Ministra prosvete od 6. avgusta Braun je imenovan za profesora engleskog jezika u gimnaziji u Kragujevcu, da bi ubrzo – 28. avgusta dobio premeštaj u Beograd i bio postavljen kao profesor u I muškoj gimnaziji sa platom od 1.500 tadašnjih dinara. On je, međutim, postao lektor na Univerzitetu, i na tom položaju ostaje do 1925. godine (Gašić 2005, 160), a u vreme kada ga Vasić predlaže za odlikovanje (1930) već je dopisnik engleskih listova, između ostalog i Tajmsa (Bibb 2009, 33).

U srpskoj arheologiji se uz ime Aleka Brauna neizostavno povezuje i ime njegove supruge Ketrin. Na osnovu sačuvanih pisama iz Vasićeve zaostavštine, kako Alekovih, tako i Ketrininih, međutim, ovo dvoje ljudi nikada ne pominju jedno drugo, za šta, kao što će se kasnije videti, postoji valjan razlog. Braunova verenica L. Naferšo se posle 1920. godine takođe više ne pominje, pa su po svoj prilici navodne zaruke bile prekinute. U Braunovim pismima Vasiću iz ranih tridesetih godina, poslatim iz Fresingfilda, on nikada ne pominje svoju suprugu Ketrin, dok Vasiću obavezno šalje pozdrave i lepe želje svojih roditelja. S druge strane, među podacima o sadržaju Braunove arhive Univerziteta u Birmingemu, nalazimo da je on krajem pedesetih godina bio oženjen slikarkom Anom Jakšić-Braun, o kojoj je pisao povodom izložbe njenih slika.³³ Stoga je do braka između Aleka i Ketrin moglo doći između 1920. godine, kada on dolazi u Beograd, i 1929. kada se Braunovi pominju u prepisci između Vasića i Hajda (Vasić 1932, X).

Ko je Ketrin Braun?

Dok je o Aleku Braunu sačuvano dovoljno podataka i fotografija, o Ketrin Braun, njegovoj supruzi ne znamo gotovo ništa. I pored činjenice da je nekoliko puta isticana njena presudna uloga za finansiranje iskopavanja u Vinči, počev od

³² Iz pisma koje je L. Naferšo napisala svojeručno vidi se da je završila studije književnosti, geografije, engleskog i stenografije u Parizu, a zatim kao stipendista francuske vlade upisala studije na Kembridžu 1919. godine. Dragutin Subotić potvrđuje da je pomenuta gospođica L. Naferšo dobila profesorat za francuski i engleski jezik, geografiju, pedagogiju i političku ekonomiju. Nedugo zatim, međutim, ovaj srpski diplomata i lingvista javlja iz Londona (28. jula 1920. godine) da ga je gospođica Naferšo izvestila da neće biti u stanju da predaje za nekoliko meseci zbog bolesti grla (AJ MP 33-133/20).

³³ Kutija 22.

Vasića i Čarlsa Hajda, njen lik je i dalje obavijen velom tajne. Od svih fotografija sačuvanih sa iskopavanja u Vinči, između ostalih i onih na kojima se nalazi Alek Braun, ni na jednoj se ne može pouzdano identifikovati njen lik. Činjenica da ne znamo njeno devojačko prezime još više je otežala pokušaje da se gospođi Braun uđe u trag. Da zabuna bude veća, Miloje Vasić je prvi put pominje ne kao Ketrin, već kao Konšens Braun. U pomenutom pismu Ministru prosvete u kome traži odlikovanja Vasić kaže:

„G-đa Konsiens Braun (Mrs. Conscience Brown)”, koja je u tom trenutku „šef odseka za trgovinu i ekonomiju u ovdašnjem engleskom poslanstvu”.³⁴ I dalje:

„G-đa Braun je, koliko iz ljubavi prema Arheologiji, toliko isto i iz ljubavi prema našem narodu, bila energičan inicijator veze između ser Čarlsa Hajda i našeg Univerziteta. Ona je time samo produžila u pravcu rada koji je, na Solunskom frontu, vršila prema našoj vojsci. Preležavši tifus, ponovo se vratila na front, posle čega je, za svoje zasluge, dobila i čin engleskog oficira. Koliko sam, za vreme od godine dana, mogao oceniti, g-đa Braun je ne samo sačuvala svoje prvošnje simpatije za naš narod, nego ih je, ukoliko je bilo moguće, još većma pojačala. Znajući odlično naš jezik i prateći naše publikacije, zakone, uredbe i naredbe na ekonomskom polju u nas, g-đa Braunu svojim izveštajima, i na ovom svom položaju, manifestuje svoje simpatije za naš narod. – za g-đu Braun predlažem Orden sv. Save III (trećeg) reda.”

Iz ovoga se može zaključiti da Vasić gospođu Braun poznaje od 1929. godine, i to pod imenom Konšens, a ne Ketrin, kako će je kasnije navoditi u *Preistorijskoj Vinči*, i to posebno u III knjizi koja je njoj posvećena. O gospođi Braun, kao Alekovoju supruzi, Vasić govori u I tomu svog dela: „Na jedan oglas u 'Times'-u ser Čarlsa Hajda (...) predložila je Gospođa Gosp. Aleka Brauna, Gospodinu Hajdu da potrebna sredstva stavi na raspoloženje za iskopavanje starina u našoj zemlji. O tome koraku Gospođe Braun, izvestio me je njen muž, G. Alek Braun...” (Vasić 1932, X), navodeći i odgovor ser Čarlsa Hajda, u kojem on, između ostalog, kaže: „Mislim da obojica dugujemo Gospođi Braun za interesovanje koje je pokazala u ovoj stvari”. Ranije navedeno zbnjujuće odsustvo pominjanja supružnika u njihovim pismima Vasiću posle 1932. godine razumljivo je, s obzirom na činjenicu da je upravo te godine Ketrin podnela zahtev za razvod u kome stoji njeno puno ime – Elsi Ketrin Braun (Elsie Catherine Brown).³⁵ Zašto je Vasić pominje kao Konšens po svoj prilici će ostati tajna.

Osim Vasićevih navoda da je Ketrin Braun bila tokom rata sa srpskom vojskom i da je za svoje zasluge dobila oficirski čin, o njenim kretanjima u tom periodu uopšte nema dostupnih informacija. Iako postoji podatak da je u jednoj od bolnica Srpskog potpornog fonda na Solunskom frontu kao kuvarica radila

³⁴ Pismo Vasića Ministru prosvete iz 1930, u kome predlaže Majresa, Braunove i Hartlija za odlikovanja (AJ MP f. 66-122-395).

³⁵ <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C8066793>

izvesna Ketrin Braun (Mikić 1998, 150), to svakako ne može biti gospođa Aleka Brauna, jer oni u to vreme gotovo sigurno nisu mogli biti u braku.³⁶ Za istu osobu se, međutim, kaže da je radila kao sekretarica u Britanskom poslanstvu do 1941. godine, kada je navodno povučena sa ostalim osobljem u Britaniju, gde je nastavila da radi za Forin Ofis. Na osnovu pomenutog predloga za odlikovanja ona se pominje kao šef odseka za trgovinu i ekonomiju engleskog poslanstva (up. Gašić 2005, 227). Podaci o dokumentaciji Forin Ofisa vezanoj za britansko poslanstvo u Beogradu za period 1919–1940. godine nedostaju, jer su navodno uništeni, pa je za sada nemoguće proveriti podatke o profesionalnom angažovanju Ketrin Braun. Isto važi i za podatke o njenom delovanju u sanitetskoj službi tokom I svetskog rata, budući da nam nedostaju i njeni osnovni lični podaci (devojačko prezime, godina i mesto rođenja).

Uz profesionalne obaveze i angažovanje oko iskopavanja u Vinči, Ketrin Braun je prevodila rezimee nekih Vasićevih radova, a verovatno i tekst *Preistoriske Vinče* za englesko izdanje.³⁷ Osim toga, objavljivala svoje etnografske beleške o narodnim običajima u Jugoslaviji u časopisima *Man* i *Folklore* (Brown 1933, 1937). Iz prepiske s profesorom Vasićem iz marta 1945. godine³⁸ saznajemo da je u tom trenutku radila u Italiji, ali već od 1947. godine iz njenih pisama se vidi da se vratila u svoju porodičnu kuću u Monksitonu u Nortamberlendu, gde će se posvetiti negovanju oca i starijeg brata na samrti.³⁹ Ubrzo potom ona se s majkom, sestrom Helen i bratancem seli u okolinu Londona, u južni Krojdon. Iz pisama se može videti da je zauzeta jedino kućnim poslovima, uz koje pokušava da se ponovo vrati pisanju etnografskih radova na osnovu svojih zapažanja i iskustava u Jugoslaviji (Brown 1947a, 1947b), ali i da još uvek pokušava, zajedno sa Majresom, da ostvari zamisao da se *Preistoriska Vinča* objavi u Britaniji. U pismima koja će uslediti tokom narednih godina, sve do decembra 1955. godine, prevladuje srdačan i familijaran ton koji svedoči o bliskoj prijateljskoj vezi, uz koju Ketrin Braun povremeno pokušava da kod Vasića pobudi interesovanje za neke svoje tekstove, koje bi želela da publikuje. Razmenjuju se vesti, kako prijatne, tako i one bolne. Njena pisma pokazuju nji-

³⁶ Alek Braun u to vreme ima petnaest godina!

³⁷ Prevodi rezimee radova M. Vasića na engleski (Vasić 1938a, 1938b).

³⁸ Pismo Ketrin Braun Vasiću od 10. marta 1945. godine (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić).

³⁹ Pismo od 31. maja 1947. godine (privatna arhiva Milice Tapavički-Ilić). Iz ovog pisma saznajemo da joj je drugi brat poginuo u I svetskom ratu, posle čega sledi navod: "Although another brother was killed in the first war this is the first experience I have had of close contact with death". Ukoliko se to ne odnosi samo na smrt najbližih članova porodice, ne možemo a da se ne zapitamo da li bi takva izjava mogla da se očekuje od osobe koja je u svojstvu sanitetskog osoblja negovala ranjene, bolesne i umiruće vojnike na Solunskom frontu.

hovu uzajamnu brigu u vezi s porodičnim tragedijama, zdravljem, zajedničkim prijateljima, ličnim problemima i dilemama, odajući više nego blisko prijateljstvo koje je trajalo više od četvrt veka.

Izvesno je da je Dž. L. Majres, kao čovek blizak kako naučnim, tako i diplomatsko-obaveštajnim krugovima, ključna osoba za inicijalni kontakt između Miloja Vasića i Ketrin Braun. Na to upućuje i činjenica da su njeni radovi objavljeni u časopisima *Folklore* i *Man*, koje je uređivao upravo Majres. Od pomenutog susreta s Vasićem 1918. godine samostalno ili preko Ketrin Braun, Majres je pokušavao da ostvari saradnju i održi kontakt sa Vasićem. Priča o Ketrin Braun se tako može posmatrati kao jedna od mnogih izuzetnih pripovesti o zaslugama plemenitih i posvećenih Britanki koje se tokom čitavog jednog veka slave i poštuju u Srbiji (npr. Popović-Filipović 2013). Ipak, treba imati u vidu i to da su događaji i ličnosti (Majres, Braunovi, Hajd) povezane s istraživanjima Vinče možda deo jedne šire pozornice i posledica drugih, takođe važnih okolnosti koje se tiču direktnijeg uplitanja Britanije u političku situaciju u međuratnoj Jugoslaviji. Za razliku od perioda pre I svetskog rata, kada su istraživanja u Vinči finansirana od strane Ruske akademije u Konstantinopolju, nova ratna savezništva i kulturne veze predstavljala su dobru osnovu za saradnju između srpskih i britanskih arheologa, ali i više od toga.

Moguće je da je atinski sastanak s Vasićem, koji je inicirao Majres, obaveštajac i arheolog, bio posledica ne samo naučnih interesovanja, već i rastućih britanskih zanimanja za Balkan, a naročito u svetlu izraženijeg poratnog uticaja Francuske u Srbiji i potonjoj Jugoslaviji. Zanimljivo je, međutim, i to da je Majres jednu godinu pre sastanka sa Vasićem brižljivo osmislio i izložio plan kako da se Britanska škola u Atini učini što pogodnijom za nacionalne potrebe a posebno one obaveštajno-propagandne prirode (Clogg 2009, 171–172). Plan se zasnivao na reorganizaciji škole kojom bi ona postala ne samo arheološka institucija za razvoj helenskih studija, već i svojevrsni centar u kojem bi posebno odabrani britanski činovnici, ratni invalidi i rekonvalescenti, a najpre univerzitetski profesori ili profesori elitnih škola bili uključeni u organizovano proučavanje savremenog društvenog i ekonomskog stanja u Grkoj i to u sprezi sa *prijateljski nastrojenim Grcima* željnim postavljanja (rehabilitacije) Grčke na pravac usvojen iz tradicionalnog britanskog koncepta sportskog duha i ferpleja (*notions of sportmanship and fairplay*). Majres u svojim izveštajima potencira da se među učenim Grcima sve češće ističe potreba za odgovarajućom institucijom koja bi edukovala mlade generacije Grka po britanskom modelu, odnosno po modelu Britanaca iz viših slojeva srednje klase. Kao potvrdu valjanosti ove ideje i pozitivan primer Majres naročito ističe britanski uticaj na Kipru. Dok se takva institucija ne formira, smatrao je Majres, Britanska škola bi postala u pravom smislu „britanska škola” u kojoj je takva vrsta edukacije (britanizacije) mogla da bude organizovana. Uprkos upornim pokušajima da ostvari ovu svoju

zamisao Majres nije naišao na podršku niti u Forin ofisu, a još manje kod članova Upravnog odbora škole, koji su, i pored sasvim izvesnog koordiniranja obaveštajnih aktivnosti u ratu, odbili da škola postane centar za takve poslove u mirnodopsko vreme.

U ovom smislu, dolazak Aleka Brauna u Beograd ne može se posmatrati samo kao slučajna ambicija mladog slaviste željnog učenja i novih iskustava, već i kao deo jedne šire strategije. Braunovoj molbi za posao profesora engleskog jezika prethodi vrlo naglašena preporuka britanskog Sekretara spoljnih poslova, Erla Kurzona od Kedlstona (earl Curzon of Kedleston), upućena srpskom poslanstvu u Londonu, da se u svim državnim školama u Jugoslaviji uči engleski jezik, a ne jedino francuski, kako je dotad bilo uobičajeno.⁴⁰ U isto vreme, mnogi srpski lingvisti postavljeni su kao predavači srpskog jezika na najprestižnijim britanskim univerzitetima poput Oksforda i Kembridža,⁴¹ gde je i Alek Braun diplomirao. Saradnja između britanskih i srpskih intelektualnih krugova je svakako bila više nego pogodno tle za uspostavljanje bliskih kontakata i širenje kulturnih i političkih uticaja. Kao što se to pokazalo na Bliskom Istoku, arheologija i arheolozi su bili naročito korisni u tom smislu (npr. Price 2006; Rosen 2011). Njihov dug boravak i mobilnost na terenu, poznavanje stranih jezika, sposobnost dešifrovanja i dedukcije omogućavali su im da brže stiču poverenje lokalnog stanovništva, upoznaju običaje i lako dolaze do informacija, kao što je to ubedljivo radio Crnobradi Majres, a uz manje ili više uspeha i Ketrin i Alek Braun. Njihova veza s Milojem Vasićem svakako je proistekla iz činjenice da je on pripadao srpskoj intelektualnoj eliti koja je za vreme izbegličkih godina u inostranstvu grčevito radila na propagiranju i odbrani ideja ujedinjenja i drugih ratnih ciljeva Srbije proklamovanih od strane srpske vlade još u prvoj godini rata. Vasić je stoga morao biti prepoznat kao jedan od pogodnih potencijalnih subjekata preko koga su po potrebi, kroz profesionalni rad, naučne i kulturne veze, mogli biti ostvareni određeni ciljevi. S druge strane, familijarni ton u ličnoj prepisci i činjenica da će neki od ovih kontakata potrajati i više decenija svedoče o tome da su oni vremenom prerasli i u bliske prijateljske veze. Bez obzira na prave ili prikrivene razloge, u slučaju istraživanja Vinče, ova saradnja omogućila je kako publikaciju za to vreme po mnogo čemu izuzetnog četvorotomnog Vasićevog dela *Preistoriska Vinča*, tako i međunarodno prepoznavanje Vinče kao jednog od najznačajnijih kasnoneolitских naselja jugoistočne Evrope.

⁴⁰ Pismo upućeno iz Forin Ofisa 30. jula 1920. godine, koje je potpisao Erik Fips (Eric Phypys) (AJ MP 33-133/20).

⁴¹ AJ MP 33-133/20.

Arhivska grada

AS – Arhiv Srbije

AJ – Arhiv Jugoslavije

Literatura

- Bibb, Brian R. 2009. *Dueling Eagles: Mihailovic, Tito, and the Western impact on World War II Yugoslavia*, University of Tennessee Honor Thesis Projects. http://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1252
- Bojić, Dušica. 2007. *Srpske izbeglice u Prvom svetskom ratu 1914–1921*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Brown, Catherine. 1933. Gypsy Wedding at Skoplje. *Folklore* 44 (3): 305–308.
- . 1937. Burial of Horses. *Folklore* 48 (1): 99.
- . 1947a. Three Folk Tales from the Roumanian Village of Duboka in N. E. Serbia. *Folklore* 58 (3): 334–338.
- . 1947b. A Whitsunday Festival at Salakovac in N. E. Serbia. *Man* 47: 20.
- Clogg, Richard. 2009. “Academics at War: The British School at Athens during the First World War.” In *Scholars, Travels, Archives: Greek History and Culture through the British School at Athens, British School at Athens Studies* 17, eds. Michael Llewellyn Smith, Paschalis M. Kitromilides, Eleni Calligas, 163–177. London: The British School at Athens.
- Clout, Hugh and Cyril Gosme. 2003. The Naval Intelligence Handbooks: a monument in geographical writing. *Progress in Human Geography* 27 (2): 153–173.
- D.H.G. 1954. J. L. Myres. *Journal of Hellenic Studies* 74: 181–182.
- Džefri, Kit. 2013. MI6: *Istorija Tajne obavestajne službe 1909–1949*. Beograd: Albion books.
- Fleure, Herbert J. 1949. For Sir John Linton Myres on His Eightieth Birthday: 3 July 1949. *Man* 49: 73–74.
- Garašanin, Milutin. 1984. „Uvod” za *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, ur. Stojan Čelić, 5–10. Beograd: Galerija srpske akademije nauka i umetnosti.
- Gašić, Ranka. 2005. *Beograd u hodu ka Evropi – kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Halpern, Paul G. 2015. *The Naval War in the Mediterranean: 1914–1918*. Oxford: Taylor & Francis.
- Lazić, Miroslav. 2014. *Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta u Beogradu*. Beograd: Filozofski fakultet.
- MacKenzie, Compton. 1931. *First Athenian Memories*. London: Cassell and Company Ltd.
- . 1940. *Aegean memories*. London: Chatto and Windus.
- Mikić, Želimir. 1989. *Uvek Vaša: život i delo dr Ketrin Makfejl*. Novi Sad: Matica srpska.
- Myres, John L. 1945. Obituaries: Stanley Casson (1889–1944). *The Annual of the British school in Athens* 41: 1–4.
- Myres, John N.L. 1980. *Commander J.L. Myres, R.N.V.R.: The Blackbeard of the Aegean (J.L. Myres memorial lecture)*. London: Leopard’s Head Press Ltd.
- Nikolić, Dubravka i Jasna Vuković. 2008. „Od prvih nalaza do metropole kasnog neolita – otkriće Vinče i prva istraživanja”. U *Vinča – praistorijska metropola*, ur. Dubravka

- Nikolić, 15–85. Beograd: Filozofski fakultet, Narodni Muzej, Muzej grada Beograda, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Palavestra, Aleksandar. 2012. Vasić pre Vinče. *Etnoantropološki problemi* 7(3): 649–679.
- Patterson, Ian. 2013. „The Translation of Soviet Literature: John Rodker and PresLit”. In *Russia in Britain, 1880–1940: From Melodrama to Modernism*, edited by Rebecca Beasley and Philip R. Bullock, 188–208. Oxford: Oxford University Press.
- Popović, Vladimir i Neda Jevremović. 1994. *Narodni muzej u Beogradu 1844–1944*. Beograd: Narodni Muzej.
- Popović-Filipović, Slavica. 2013. „Srpski potporni fond u Srbiji i sa Srbima u Prvom svetskom ratu i u posleratnom periodu”. U *800 godina medicine u Srbiji*, ur. Brana Dimitrijević i Zoran Vacić, 289–313. Beograd: Srpsko lekarsko društvo.
- Price, David. 2006. “Cloak and Trowel”. In *Archaeological Ethics*, edited by Karen D. Vitelli and Chip Colwell-Chanthaphonh, 117–124. Oxford: Altamira Press.
- Rosen, Jacob. 2011. The Legacy of Lawrence and the New Arab Awakening. *Israel Journal of foreign Affairs* V (3): 125–130.
- Trgovčević, Ljubinka. 1982/1983. Pokušaj pisanja jugoslovenske enciklopedije tokom Prvog svetskog rata. *Istorijski časopis* 29/30: 513–525.
- – –. 1986. *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920*. Beograd: Narodna knjiga.
- Vassits, Miloje M. 1908. South-Eastern Elements in the Prehistoric Civilisation of Serbia. *The Annual of the British school in Athens* XIV: 319–342.
- – –. 1910. Die Hauptergebnisse der praehistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908. *Praehistorische Zeitschrift* II: 23–39.
- Vasić, Miloje. 1922. *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka*. Beograd: Izdavačka knjižnica Gece Kona.
- – –. 1932. *Preistoriska Vinča I*. Beograd: Državna štamparija.
- – –. 1938a. Fragmenat jonske vaze iz Vinče. *Starinar* XIII: 230–240.
- – –. 1938b. Dunavska dolina i Italija u Gvozdenom dobu. *Starinar* XIII: 1–40.
- Vujović, Miroslav i Jasna Vuković. Ratne godine Miloja Vasića, u pripremi.

Miroslav Vujović

Jasna Vuković

Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, Belgrade

Yours ever... or who was Katherine Brown?
*Investigations of prehistoric Vinča and British influences
during and after World War I*

As the 110th anniversary of the beginning of the excavations at Vinča is nearing, the question arises as to how much we really know about the role and motives of a number of British subjects who in various ways played decisive roles in the research and the international affirmation of this important Late Neolithic

site. It is possible, on the basis of archives and personal correspondence of Miloje M. Vasić, to view the investigations of Vinča in the wider context of political and military relations, influencing the general situation in the Kingdom of The Serbs, Croats and Slovenes, later Yugoslavia. John Lynton Myres was a professor at the universities in Oxford and Liverpool, the founder and editor of the Journal *Man* and the director of the British Archaeological School in Athens. During the World War I, between 1916 and 1919, he was an officer of the Royal Navy Volunteer Reserve, first in the Navy Intelligence Service, and then in Military Control Office in Athens. The Browns, Alec and Catherine, also played an important role. Alec Brown, a left-oriented writer, translator and correspondent, arrived to Serbia as a Cambridge graduate, aiming at the post of an English language teacher in high schools. In the period from 1929 to 1931 he took part in the excavations at Vinča, taking this setting as the base for the plot of one of his books. His wife, Elsie Catherine Brown, whose life is very poorly documented, served in the British Embassy in Belgrade between the wars. Vasić dedicated the third volume of *Prehistoric Vinča* to her, for her devoted work in the British medical mission and the care she took of the Serbian soldiers near Thessalonica, but also for her part played in the establishment of the initial contact with Sir Charles Hyde. The life of Catherine Brown may be seen as one of the many exceptional stories about the noble British ladies, celebrated in Serbia for over a century. However, one should bear in mind that the events and characters (Myres, Hyde, the Browns) linked to the research in Vinča may be a part of a larger scene, and a consequence of other, equally important circumstances of a more direct involvement of Great Britain in the political situation in Yugoslavia between the wars. Myres, a man close to the scientific, intelligence and diplomatic circles, is the key person in the initial contact between Vasić and Catherine Brown. Since his first encounter with Vasić in 1918 in Athens, on the occasion of his return from France to Serbia, Myres himself or through Catherine Brown, worked to establish the collaboration and keep the contact with Vasić. It is possible that the Athens meeting, initiated by Myres, was a consequence not only of the scholarly interest, but also the growing British involvement in the Balkans. After the same line of reasoning, the arrival of Alec Brown in Belgrade cannot be understood solely as a consequence of the individual ambition of a young Slavic scholar, but as well as a part of the strategy of deepening the British influences over the region traditionally more inclined towards France, due to the political and cultural ties and military alliances. After the war, many Serbian linguists were posted as teachers of the language at the most prestigious British universities, such as Oxford and Cambridge, where Alec Brown earned his degree. His application to the post of English teacher in Serbia is closely preceded by the recommendation of Earl Curzon of Kedleston, British Foreign Secretary, to secure teaching English in the Yugoslav schools, and not only French, as it was previously the case. The collaboration between British and Serbian intellectuals was surely a very suitable context for the establishment of

intimate contacts and spreading of cultural and political influences. As illustrated by the case of the Near East, archaeology and archaeologists are particularly useful in this respect. Their long sojourns and mobility in the field, command of the language, enabled them to gain the confidence of the locals, learn about the customs, and gain information, just like Myres the Blackbeard did, and more or less successfully Catherine and Alec Brown as well. Regardless of the real or clandestine motifs, in the case of the investigations of Vinča, this collaboration made possible the publication the four-volume work of Vasić – *Prehistoric Vinča*, exceptional in many respects, and the international recognition of Vinča as one of the most important Late Neolithic settlements in South-eastern Europe.

Keywords: Vinča, Miloje Vasić, John Lynton Myres, Alec Brown, Catherine Brown, Great Britain

*Yours evers ... ou qui était Catherine Brown?:
Recherches préhistoriques à Vinča et influences britanniques
pendant et après la Ière Guerre Mondiale*

Nous sommes aujourd'hui à deux pas du 110ème anniversaire du début des recherches du site Vinča et la question qui se pose est de savoir quel était l'objectif et le motif de certains chercheurs britanniques, qui ont, à leur manière, joué un rôle primordial dans la recherche et la reconnaissance internationale de ce site néolithique tardif. Dans les archives et les correspondances personnelles de Monsieur Miloje M. Vasić, on peut s'apercevoir que le site Vinča, dans un large contexte d'évènements politiques et militaires, eut une influence sur le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et plus tard sur le Royaume de Yougoslavie. John Myers était professeur aux universités d'Oxford et de Liverpool, fondateur et rédacteur en chef du magazine *Man* et directeur de l'école britannique à Athènes. Pendant la Ière Guerre Mondiale, entre 1916 et 1919 il fut officier bénévole de réserve dans la Marine Royale, d'abord dans les services secrets et ensuite dans le service de contrôle militaire à Athènes. Un rôle important ont également joué les Brown: Alec et Catherine. Alec Brown, écrivain de gauche, interprète et correspondant britannique, arrive en Serbie comme intellectuel de Cambridge qui souhaite enseigner l'anglais au lycée. Entre 1929 et 1931 il a participé aux recherches sur le site de Vinča qui plus tard, sera le thème d'un de ses livres. Son épouse, Elsie Catherine Brown, peu connue par le public, était employée à l'Ambassade britannique entre les deux guerres. Monsieur Vasić lui consacra le troisième tome de son livre *Vinča préhistorique* pour ses mérites durant la Grande Guerre dans la mission sanitaire britannique, pour son dévouement envers les soldats serbes blessés, mais aussi pour sa relation initiale et cruciale avec Sir Charles Hyde. La vie de Catherine Brown peut être vue comme un des récits exceptionnels sur le dévouement héroïque des femmes britanniques et qu'on célèbre et respecte durant

plus d'un siècle en Serbie. Néanmoins, on ne doit pas perdre de vue que les événements de l'époque et ces personnages (comme M. Myers, les Browns, M. Hyde), liés aux recherches du site Vinča, ont joué des rôles importants sur une large scène politique, et dans d'autres contextes, ont représenté une implication directe de la Grande Bretagne dans la situation politique de la Yougoslavie entre les deux guerres. M. Myers était un homme proche des services secrets britanniques et des milieux scientifiques et diplomatiques, l'homme clef pour le premier contact de Miloje Vasić avec Catherine Brown. Dès son premier contact avec Miloje Vasić à Athènes en 1918 et à son retour de France en Serbie, M. Myers a tenté, seul ou par le biais de Catherine Brown, de concrétiser et d'entretenir ses relations avec M. Vasić. Il se peut que leur première rencontre à Athènes, initiée par M. Myers, a été le résultat non seulement des recherches scientifiques, mais également de l'intérêt grandissant que portait la Grande Bretagne pour les Balkans. Dans ce sens, on ne peut pas considérer l'arrivée d'Alec Brown en Serbie comme le désir d'un slavisant ambitieux, mais comme une stratégie politique d'élargir l'influence britannique dans un pays qui a été plus proche de la France par sa politique, son passé historique et ses relations culturelles. Après la Guerre, de nombreux linguistes serbes ont obtenu des postes de professeurs de serbe dans de prestigieuses universités comme Oxford et Cambridge et où Alec Brown avait terminé ses études. Sa demande pour le poste de professeur d'anglais a été fortement appuyée par les recommandations de M. Earl Curzon de Kedelston, Secrétaire britannique des Affaires étrangères, afin d'introduire obligatoirement l'enseignement de l'anglais dans les écoles publiques en Yougoslavie et non pas uniquement du français comme c'était le cas jusqu'à présent. La collaboration entre les intellectuels britanniques et serbes a été plus que bénéfique, elle a permis l'établissement de relations proches et d'influences culturelles et politiques réciproques. Comme ce fut le cas au Proche Orient, l'archéologie et les archéologues ont été particulièrement utiles dans ce sens. Leurs séjours et actions sur le terrain, leurs connaissances des langues étrangères, leur a permis d'obtenir la confiance de la population locale, de connaître des coutumes locales et de se procurer facilement des informations comme avait fait Myers à la barbe noire ou Alec et Catherine Brown avec moins de succès. Quelques soient les motifs, vrais ou cachés, en ce qui concerne le site de Vinča, cette collaboration a permis une publication exceptionnelle de quatre tomes de l'œuvre de Miloje Vasić, intitulée *Vinča préhistorique* et une reconnaissance internationale du site de Vinča, comme un des plus importants lieu de peuplement d'Europe du Sud-est datant du néolithique tardif.

Mots clefs: Vinča, Miloje Vasić, John Lynton Myers, Alec Brown, Catherine Brown, Royaume Unis

Primljeno / Received: 16. 6. 2016.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 18. 7. 2016.

Sl. 1. Miloje Vasić, Džon Linton Majres (i Ketrin Braun?),
verovatno u Vinči 1937. godine (Fototeka SANU – F 484-10).

Sl. 2 Miloje Vasić, Džon Linton
Majres (i Ketrin Braun?) u Vinči
1937. godine (Fototeka SANU:
F-484-11).

Sl. 3 Alek Braun (i Ketrin?) sa Milojem Vasićem
na Vinči, jul 1930. godine (Arheološka zbirka
Filozofskog fakulteta).